

نماد شناسی سنجاق های مفرغ تزئینی لرستان

مریم شامخی امیری^۱، نادیا معقولی^۲

۱- کارشناس ارشد پژوهش هنر، موسسه عالی طبری

۲- دکترای پژوهش هنر، دانشگاه آزاد اسلامی

چکیده

یکی از موارد به دست آمده از لوازم تزئینی بانوان در حفاری های لرستان سنجاق سرهای مفرغی است. این سنجاق ها هرگز به طور جدی بررسی نشده اند و فقط اندکی باستان شناسان به آن اشاره کرده اند. این مقاله تلاش دارد با نگاهی بر این سنجاق های بدست آمده از حفاری های این دوره، به نشانه شناسی این سنجاق ها بپردازد. باستان شناسان و پژوهشگران، نقوش این سنجاق ها را بر اساس موارد موجود در طبیعت و بومی منطقه با تاثیر گرفتن از فرهنگ تمدن های همجوار آن دوره می دانند. هدف این پژوهش، بررسی نقوش سنجاق های مفرغی لرستان است. بر این اساس تعداد ده نمونه از این سنجاق ها انتخاب شد. روش به کار رفته در این پژوهش از لحاظ هدف بنیادی و از لحاظ ماهیت توصیفی - تحلیلی می باشد. در این تحقیق که بعنوان یک روش پژوهشی بکار گرفته شده با تکیه بر منابع مکتوب با استفاده از شیوه ی کتابخانه ای به جمع آوری اطلاعات پرداخته شده است. سوال مطرح شده در تحقیق این است که: معنی نماد ها و نشانه های به کار رفته در سنجاق سرها چیست؟ نتایج تحقیقات صورت گرفته نشان داد که نقوش انسانی و جانوری و گیاهی استفاده شده در این سنجاق ها به ترتیب نشانه ی قدرت و برتری و باروری است.

کلید واژگان: مفرغ لرستان، سنجاق های تزئینی لرستان، عصر مفرغ، نقوش حیوانی و انسانی

مقدمه

سرزمینی که تمدن باستانی لرستان را شامل میشود، امروز مجموعه ای از استان لرستان و قسمت هایی از ایلام و کرمانشاه است. این منطقه کوهستان، چند دره آبرفتی و دشت کوچک را شامل می شود. سنجاق های بررسی شده در این تحقیق از کاوش ها و بررسی های علمی که طی دهه های گذشته در منطقه های باستانی از جمله؛ سرخ دم، چغاسبز، چمن، کلماکره، شورآبه ... در استان های ایلام و کرمانشاه و لرستان بدست آمده است؛ انجام شده.

آثار بدست آمده از لرستان در موزه های معروف ایران و دنیا از جمله موزه ملی ایران، موزه رضا عباسی، لوور، متروپولیتن، بوستون و... نگهداری می شوند، که در میان آن ها اشیای مفرغی در سطح وسیعی از فرم و نقش و روش ساخت وجود دارد که با عنوان مفرغ لرستان در دنیا معروف است. انگیزه ساخت این اشیا را میتوان برای دور کردن ارواح شر یا آرام کردن مردگان یا پیش کشی و نذر برای خدایگان یا باروری و پیروزی بر دشمن دانست.

نقوش بسیاری برای ساخت این سنجاق ها همچون: ایزدها یا ایزدبانوان، جانوران و یا حیوانات با ترکیب ظاهری آدمی و گیاهان یا اشکال هندسی به کار رفته است. و میتوان تاثیر اقوام و همسایگان اطراف را بر این آثار به خوبی مشاهده کرد. به صراحت میتوان گفت که اولین اطلاعات به دست آمده از این سنجاق سرها مربوط به حفاری بخش سرخ دم است که آن ها را متعلق به قرن نهم ق.م معرفی کرده است. در مورد کاربرد و مصارف این سنجاق ها، که طیفی وسیع از مفرغ های لرستان را به خود اختصاص داده اند، نظرهای مختلفی وجود دارد. برخی از آن ها کوچک تر بوده و برای تزئین سر زنان استفاده می شده و برخی دیگر بزرگ تر بوده و تصور اینکه انسانی بتواند وزن آن را تحمل کند مشکل است. باستان شناسان نوع دوم این سنجاق ها را، بر حسب اندازه و اشکال به کار رفته روی آن ها، سنجاق نذری معرفی کرده اند که زنان برای زایمان بهتر و برای باروری گله هایشان نقش خدای باروری را، که نماد زایش بود و همچنین نقش گیل گمش اسطوره ای را، که نماد نگهبان گله ها و رمه ها بود، به منظور برآورده شدن حاجاتشان به صورت نذری به استاد مفرغ کار سفارش می کردند و آن را دیوار معابد و زیارتگاه ها می گذاشتند.

پیشینه:

- ۱- محمد سهرابی در کتاب لرستان و تاریخ قوم کاسیت که در سال ۱۳۷۶ به چاپ رسیده در مورد لرستان و مجموعه تاریخی آن و خصوصیات آن دوره را مورد بررسی قرار داده.
- ۲- حسن طلائی در کتاب باستان شناسی و هنر ایران در هزاره اول پیش از میلاد که در سال ۱۳۸۱ به چاپ رسیده در مورد هنر آن دوره به صورت کامل به بررسی پرداخته است.
- ۳- رومن گیرشمن در کتاب ایران از آغاز تا اسلام که ترجمه آن را محمد معین در سال ۱۳۸۱ انجام داده به بررسی بعضی از آثار و تفسیر آن دوره پرداخته.

۴- ژان شوالیه و آلن گریبان در کتاب فرهنگ نمادها که به ترجمه سودابه فضائلی در سال ۱۳۸۷ به چاپ رسیده به ترجمه این نمادها می پردازد

روش بکار رفته در این تحقیق از لحاظ هدف بنیادی و از لحاظ ماهیت توصیفی-تحلیلی می باشد. در این تحقیق، با استفاده از شیوه ی کتابخانه ای، به جمع آوری اطلاعات پرداخته می شود و سپس با تجزیه و تحلیل اطلاعات جمع آوری شده به نتیجه گیری پرداخته شده است.

سوالات مطرح شده در این پژوهش:

- ۱- نقوش به کار رفته در این سنجاق ها به چند دسته تقسیم می شوند؟
- ۲- بیشترین استفاده در طراحی این سنجاق سرهای تزئینی از کدام نمادها بوده؟
- ۳- مفهوم و نشانه این نقوش به کار رفته چیست؟
- ۴- دلیل ساخت این نمادها چیست؟

هدف

- ۱- چنین به نظر می رسد که نقوش انسانی، حیوانی، گیاهی و هندسی در این دوره مورد استفاده قرار گرفته
- ۲- چنین به نظر می رسد که در طراحی این سنجاق ها بیشتر از نقوش انسانی، حیوانی، و گیاهی استفاده شده
- ۳- چنین به نظر می رسد که نماد انسانی به معنای موبد یا ایزد یا الهه باروری و یا پهلوان اساطیری ایرانی و نماد گیاهی مثل انار به معنای باروری و نما حیوانی مثل مرال ماهی به معنای باروری و مار نشانه سلامت و شیر به معنای قدرت و نماد هندسی برای تزئین کاربرد داشته است
- ۴- چنین به نظر می رسد که برای آرام کردن ارواح و پیش کش به خدایگان و الهه های باروری و زایش رمه های گله و نذر و ادای آن موضوعاتی شبیه به این استفاده داشته است.

بحث و بررسی

دوره مفرغ در ایران

به گفته لیتون: هنگامی که انسان به روش آمیختن دو فلز مس و قلع پی برد، عصر مفرغ را آغاز کرد. «در این دوره، از آلیاژ مس با فلزات دیگری چون آرسنیک، سرب، روی، نیکل و آنتیموان نیز برای تهیه مفرغ استفاده شده است. این فلزات در آمیزش با مس که پیشتر شناخته شده بود، ترکیب سخت تر و پایدارتری را پدید آوردند.» (میتفورد، ۱۳۸۸، ۹۵)

عصر مفرغ در ایران از ۳۰۰۰ تا ۱۵۰۰ قبل از میلاد را در برمیگیرد که به سه دوره ی مفرغ کهن (۳۰۰۰ تا ۲۵۰۰ قبل از میلاد)، مفرغ میانی (۲۵۰۰ تا ۲۰۰۰ قبل از میلاد)، و مفرغ نو (۲۰۰۰ تا ۱۵۰۰ قبل از میلاد) تقسیم می شود. «بررسی آزمایشگاهی بر روی

اشیای مفرغی ایران و میاندورود نشان میدهد که از هزاره سوم پیش از میلاد به طور آگاهانه از آلیاژ قلع و مس به منظور تولید اشیای مفرغی که برتری های زیادی نسبت به تولیدات مسی دارند، استفاده شده است» (طلائی، ۱۳۸۵، ۴۵).

این فلزات هنگام ذوب مس را سیال تر می کنند و در نتیجه ریخته گری آسان تر انجام شده و کالای ساخته شده را سخت تر میکند. ترکیب مس با این فلزات همچنین پایداری بیشتری را برابر خوردگی تدریجی دارد.

بررسی باستان شناسی در لرستان

تا کنون بیش از ۲۵۰ بار بررسی ها و پژوهش های پرثمری توسط دانشمندان کشورهای گوناگون از جمله استین، گدار، شیفر، گیرشمن، پرادا، دمورگان، هایش و بسیاری دیگر در این ناحیه انجام گرفته است. در این میان، چندین گروه باستان شناسی نیز در لرستان به کاوش دست زده اند. کاوش های استین در سال ۱۹۳۶ میلادی، اریک اشمیت در ناحیه سرخ دم کوهدشت، رومشگاه، سیمره و دلفان در سال های ۱۹۳۱ و ۱۹۳۴ میلادی، گروه دانمارکی به سرپرستی ملدگارد و مورتسن در نواحی هلیلان و طرحان در سال های ۱۹۶۳ و ۱۹۶۴ میلادی و غیره، نتایج ارزشمندی داشته است. گروه بلژیکی به ریاست لویی واندنبرگ نیز در دهه ۷۰ و ۸۰ میلادی کاوش و بررسی های لرستان و پشتکوه انجام داده اند. گروه مشترک ایران و انگلیس به ریاست خانم کلرگفهم از ۱۹۶۶ تا ۱۹۶۹ در تپه باباجان نورآباد به کاوش پرداخته اند. «گدار، کاسیان را بر پا کنندگان هنر لرستان می داند» (گدار، ۱۹۶۵، ۳۰).

برخی از پژوهشگران روسی ریشه ای سکایی برای مفرغ لرستان در نظر گرفته اند. گیرشمن به نفوذ هنر بابل، آشور، ایلام، اورارتو در ای سبک اشاره دارد. هرتسفلد پس از بررسی گسترده هنر منطقه، با اشاره به بهره گیری استادانه از فلزات و روش های گوناگون، هنر لرستان را پیامد تجربه دیرین هنرمندان بومی فلات ایران می داند. «پرادا پس از پذیرش بومی بودن هنر لرستان و تاکید بر نیاز به دسته بندی های کوچک تر محلی و جغرافیایی برای آن، به تاثیر هنر میاندورود، کاسی و میتانی بر این سبک اشاره دارد» (گیرشمن، ۱۳۴۶، ۸۱).

سنجاق سر

سنجاق های لرستان از لحاظ نوع طرح به کار رفته به چند دسته تقسیم می شوند:

تصویر ۱. نمونه هایی از سنجاق سرها oi.uchicago.edu

ردیف اول: موزه بستونو مجموعه داوید ویل ردیف دوم: موزه لوور، کیولند و زوریخ و دیگر آثار: موزه ملی ایران

الف. سنجاق با سر جانوری چون بز ایستاده، قوچ، گاو، شیر، گرگ، اسب خوابیده، بز کوهی، گوزن ایستاده، و نیز جانوران اساطیری چون گوپت و شیردال.

ب. سنجاق میله ای با سر گیاهی به شکل برگ های باریک، گل چندپر، خشخاش یا انار.

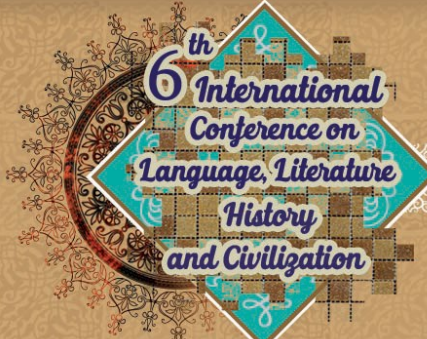
ج. سنجاق میله ای با سر کروی شکل و با خطوط کنده کاری شده هندسی.

د. سنجاق با سر چهارگوش که درونش با دایره و خطوط هاشور نقش شده است.

ه. سنجاق هلالی شکل به شکل شاخ یا حلزون.

و. سنجاق میله ای با سری که بر آن نقش انسان (الهه باروری) در میان، و دو جانور (مار یا شیر یا...) در دو سو دیده می شود.

ز. سنجاق هایی نیز از استخوان و عاج یافت شده اند که به شکل شیر خوابیده، خرگوش و اسب ساخته شده اند و روی آنها نقش های گوناگونی دیده می شود. و میله های آنها از بین رفته و ممکن است آهنی بوده باشد.

6th International Conference on Language, Literature, History and Civilization

COMSTECH Inter-Islamic Network on Virtual Universities

Holding time: September, 2021

Georgia - Tbilisi

نقش ماهه ها در سنجاق سرهای لرستان

ساختار گونه گونه جغرافیایی و آب و هوایی این منطقه که از کوهستان های بلند تا کوهپایه های سرسبز و دره ها و دشت های پست را در بر میگیرد، سبب شده، لرستان زادگاه جانوران و گیاهان بسیاری باشد. بیشتر طرح هایی که بر سنجاق های لرستان نقش شده اند را میتوان بومی دانست که به بررسی کوتاه برخس از مهمترین آنها می پردازیم.

نقوش انسانی

الیه یا پهلوان یا فردی ایرانی (رام کننده جانوران): نمادی است که در تندیشه کهن ایرانی وجود داشته و از ۲۷۰۰ قبل از میلاد در هنر جیرفت بسیار به کار می رفته.

تصویر ۲: oi.uchicago.edu

بانوی برهنه در سنجاق (تصویر ۳)، تصویر زن برهنه دیده می شود که در حال زایمان است. آندره گدار معتقد است سنجاق هایی که نقش آن ها زنان در حال زایمان را نشان می دهد برای سپاس گذاری از زایمان خجسته تقدیم معبد شده اند. تصویر زنی که در حال زایمان است همخوانی انسان با طبیعت را می رساند؛ اینکه انسان دوست دارد مانند زمین، که مدان در حال زایش است، دست به تولید بزند و رفتار آن را تقلید کند. در تصویر ۳، تصویر گل یا ستاره ای هشت پر را میبینیم. عدد هشت را «در بابل باستان عدد خدایان می دانستند. در معابد بابل، خدا در اتاقی تاریک در طبقه هشتم ساکن بود و شاید ارتباط هشت با بهشت از این باور ریشه می گیرد. در خاور نزدیک باستان، علامیان سال ناهیدی هشت ماهه ای داشتند و آن را با نماد ستاره ی هشت پر نشان می داند. این ستاره مانند ستاره ی پنج پر نماد عشقار الهه ی عشق و زایش بود» (صراف، ۱۳۹۳، ۱۷۱)

علاوه بر این، نقش قوچ روی این سنجاق یکی از شکل های جانوری وابسته به خدایان باروری در خاورمیانه، یونان و مصر باستان است. «قوچ تجسم مردانگی و نیروی آفرینشگراست. خون قوچ خاک را بارور می کند» (میرمحمدی، ۱۳۸۰، ۶۵)

6th International Conference on Language, Literature, History and Civilization

COMSTech Inter-Islamic Network on Virtual Universities

Holding time: September, 2021

Georgia - Tbilisi

تصویر ۳: یافته شده از سرخ دم کوهدشت oi.uchicago.edu

نقوش جانوری

۱: مار نمادی کهن و جهانی است که گاه جای خود را به اژدها می دهد. پوست اندازی او، زندگی جاوید و زایش دوباره را به یاد می آورد (فضائلی، ۱۳۸۷، ۲۵)

«مارها نگهبان راههایی هستند که به بی مرگی می رسد. آنها فرشتگان نگاهدار چشمه های آب و زندگی، باروری و گنجینه ها به شمار می روند» (الیاده، ۱۳۷۲، ۲۰۷). «مار به سبب پنهان شدن در پناهگاه هایش، با دنیای زیرزمین پیوند دارد. او را همبسته با آب و اقیانوس های نخستین دانسته اند که سرچشمه آفرینشند» (میتفورد، ۱۳۸۸، ۶۳). «در مصر باستان، واجت خدای بانوی پشتیبان مصر سفلی و رنه نوت نگهبان فرعون ها سر مار دارند» (هال، ۱۳۸۰، ۹۴). پیکرک های زنه میانرود (دوره عیید) نیز با سر مارگون ساخته شده است که اشاره ای دیگر به ارتباط مار با خدای بانوان است. شاید ربودن گیاه زندگی در داستان گیلگمش، از دلایلی باشد که مردمان باستان مار را بیمرگ می دانسته اند. همچنین در اندیشه کهن، بر روی هر گنجی ماری خفته است. مار نماد مرگ و تولد دوباره است. «با این وجود این، چون طبیعتا وابسته به زمین بود، یک خدای زیرزمینی و دشمن خدای خورشید به شمار می رفت و مانند کژدم می توانست موجب آسیب و مرگ شود» (هژبری، ۱۳۹۰، ص ۹۳). احتمالا کشیدن تصویر مار و عقرب به دلیل رفع شر یا جلب نظر این موجودات بوده که ناچار از رویکردی روانشناسانه به موضوع است.

نماد گرایی مار به شدت به مفهوم زندگی وابسته است. (تصویر ۴) در نگاهی دیگر، «چون مار مظهر «میترا» نیز است، تصور کرده اند که وجود آن روی این صفحه ی مدور نشانه ای از آن است. با این حال، به علت طریق در دست گرفتن مار باید در این نظر تامل شود، زیرا مفهوم ماری که آن را از دم گرفته باشند این است که نیروی آن را بی اثر شود، زیرا مفهوم ماری که آن را از دم گرفته باشند این است که نیروی آن را بی اثر کرده اند. اگر فرض کنیم دو ستاره ای که بالای صفحه نقش شده خورشید و زهره اند و دو «شخصی» که برسم در دست گرفته اند دو موبدان اند، این تعبیر قانع کننده تر است.» (مجیدزاده، ۱۳۶۷، ص ۵۱)

6th International Conference on Language, Literature History and Civilization

COMSTech Inter-Islamic Network on Virtual Universities

Holding time: September, 2021
Georgia - Tbilisi

Kosar University
CINU

تصویر ۴: یافته شده از سرخ دم کوهدهشت oi.uchicago.edu

۲: شیر « نمادی از خورشید، خوبی، روشنایی، هوشیاری و نیرو، قانون، و دادگری بوده است» (فضائلی، ۱۳۸۷، ۹۸). «شیر در اندیشه مردمان خاور باستان، نماد شهریاری و دلاوری است، چونان که نامش بر بسیاری از شاهان نهاده شده است. نمادی سلطنتی و نشانه ای از شجاعت و قدرت. مصریان از سربزرگداشت، نام هخامنشی را با نگاره شیر می نوشتند و شاهنامه اشاره به نشستن شیر بر درفش ایران دارد. سرسرایانوان بر دوشش تخت شاهان بر پنجه اش استوارند. بر در نیایشگاه ها به نگهداری می ایستند و نقش کنده شده بر سنگش، چون نیرویی محافظ بر گردن آویخته می شود. شیر نماد رده چهارم آیین مهر است و در مهر آوه ها تندیس خدای رمزآلود با سر شیر یافت می شوند. مصریان نیز خدای بانوی جنگاور شیرسر، سخمت را می پرستیدند» (طاهری، ۱۳۹۱، ۹۲).

در لرستان شیر مهمترین نماد جنگاوری و نیروی مردانه بوده، هنوز هم بر گور دلاوران در گذشته تندیس شیر می نهند.

تصویر ۵: یافته شده از سرخ دم کوهدهشت oi.uchicago.edu

۳: بزکوهی « نماد زایش، رویش، سرسبزی، آبادانی و فراوانی است» (هال، ۱۳۸۰، ۳۵). «به سبب چابکی و میل به بالا رفتن، نماد تلاش برای یافتن حقیقت است» (فضائلی، ۱۳۸۷، ۵۷). بز از نخستین جانورانی است که یازده هزار سال پیش در کوهپایه های زاگرس به دست انسان اهلی گردیده است. از آنجایی که هنگام پاگرفتن هنر لرستان، بز هنوز پیشرو گله و از مهمترین

6th International Conference on Language, Literature, History and Civilization

COMSTECH Inter-Islamic Network on Virtual Universities

Holding time: September, 2021

Georgia - Tbilisi

Kosar University
CINU

جانوران همزیست با انسان در این منطقه بود، حضورش در میان طرح های هنری عجیب نیست. به نظر جوزف کمبل «بز شاید نماد قدرت مذکر باشد» (گدار، ۱۳۷۷، ص ۲۵۳).

تصویر شماره ۶: یافته شده از سرخ دم کوهدشت oi.uchicago.edu

۴: قوچ: «یکی از شکل های جانوری وابسته به خدایان زایش و باروری در خاورمیانه، یونان و مصر باستان انکی خدای آب سومری عسایی با سر قوچ دارد. در مصر نیز خدایانی چون خنوم، هریشاف، و گاه آمون با سر قوچ تصویر می شدند» (هال، ۱۳۸۸، ۶۵). «قوچ، نماد مردانگی و نیروی آفرینشگر است. خون قوچ، خارا بارور میکند» (میتفورد، ۱۳۸۸، ۶۵).

۵: مرال: «از خانواده بر که ویژگی شاخهای دراز برگشته به عقب است. مرال بر روی مهرهای میانرود به عنوان جانور ویژه قربانی دیده می شود» (هال، ۱۳۸۰، ۱۰۱).

۶: ماهی: «بر اساس باور باستانی، زمین روی شاخ گاوی قرار دارد و این گاو بر پشت یک ماهی ایستاده.» (دهخدا، ۱۳۷۷، ۲۰۰۵۹). بدین ترتیب در ادبیات ما ماهی تکیه گاه زندگی زمینی است. «ماهیان چرخان به سبب کار کردی که در حفظ زندگی مینوی از گزند آسیب اهریمن دارند، از دوران پیش از تاریخ تا امروز همواره جایگاهی استوار بر روی آار هنری ایرانیان داشته اند» (طاهری، ۱۳۸۸، ۱۰۰).

شوالیه و گریبان در نمادشناسی ماهی می گوید: «ماهی نماد آب ها و در ارتباط با تولد و یا تجدید حیات دوره اس است. ماهی به دلیل شیوه ی عجیبش در تولید مثل و تعداد بی شمار تخمی که می ریزد نماد زندگی و باروری است. در مذاهب آشوری، ماهی مختص خدای بانوی عشق است» (شیمیل، ۱۳۹۲، ۱۴۰).

۷: گاو نر: «اصلی ترین نماد جنس نر در طبیعت و نیروی زاینده استو پرستش گاو نر، رسمی مهم در مصر و در خاورمیانه باستان و شرق مدیترانه و هندوستان بوده و به یونان و روم نیز مهاجرت کرده است» (هال، ۱۳۸۰، ۸۵). گاو از مهمترین جانورانی است که انسان توانسته اهلی کند. نخستین نمونه های گاو اهلی، ده هزار سال پیش در شمال میانرود و اندکی پس از آن در کوهپایه های زاگرس پدیدار می شوند. همزیستی با گاو برای مردمان دامدار لرستان باستان، بسیار سودمند بوده است.

۸: گویت (نگاره ای ترکیبی از شیر، گاو، پرنده با سر انسان) شیردال (نگاره ای ترکیبی با بدن شیر و سر شاهین): از اساس کهن مورد استفاده در هنر خاور باستان از هزاره سوم قبل از میلاد به بعد هستند. شاهین، انسان، شیر، گاو هر کدام دارای نیروی سحرآمیز و فرمانروای قلمرو خویشتن بودند. هنگامی که درهم آمیخته می شدند، برای نیایشگاهها و نگهبانانی شکست ناپذیر بدل میگشتند. نگاشتن این بن مایه در دست ساخته های لرستان، حکایت از تاثیر هنر آشوری و نیز هنر شمال مرکزی ایران دارد.

نقوش گیاهی

۱: نیلوفر: از مهمترین طرح های اساطیری کهن در هنر ایران، میاندورود، مصر و هند است. ریشه نیلوفر در خاک و ساقه اش در آب است و برگ هایش به سمت آسمان .

۲: درخت زندگی: «درخت در معنای کهن الگویی خود، دلالت دارد بر حیات کیهان، تداوم رشد آن و رشد و تکثیر فرایندهای زایشی و باززایی. درخت نشانه حیات تمام نشدنی و بنابراین همسان با فناپذیری است» (گرین، ۱۳۷۶، ۱۶۵).

۳: انار: «نشان باروری دیرپا، برکت خیزی فراوان است» (فضائلی، ۱۳۸۷، ۴۰). «در اندیشه ایرانی از مقدس ترین درختان است. در آتشکده ها چند درخت انار می کاشتند که شاخه های آن را به عنوان برسم در مراسم در دست می گرفتند. پر دانگی انار، نماینده ی برکت و باروری است. در فرهنگ ایران، انار سبب رنگ سبز تند برگ هایش و نیز برای رنگ و شکل غنچه و گل آن که شبیه آتشدان است تقدیر می شده است» (میرمحمدی، ۱۳۸۰، ۱۰۲). دانه های انار در میان اقوام مدیترانه ای، خاور نزدیک، هندوستان و نقاط دورتر به صورت یک نماد گسترده ی باروری و فراوانی در آمده است. انار نشانه ی الهه یونانی دمتر، پرسفونه و هرا بود و تصور می رفت که بیدار کننده غریزه جنسی و موجب آبستنی است. از این رو، آن را با الهه های باروری مربوط دانستند. به پرسفونه قبل از غزیمت از سرزمین هادس (جهان فروردین) یک دانه انار داده شد. این امر بازگشت ادواری او را به جهان فروردین و دوره ی آینده مرگ و تولد طبیعت تامین کرد.

در نهایت باید گفت که «انار را بیدار کننده ی غریزه ی جنسی آبستنی دانسته اند. بنابراین ربط آن با الهه های باروری روشن است.» (یاحقی، ۱۳۸۶، ص ۱۶۶) شاید شباهت ظاهری «انار به سینه ی زنان و پردانه بودن آن سبب شده است افسانه های گوناگونی مربوط به باروری انار در میان مردم جهان شایع شود. انار را درختی مونث دانسته اند که در آن رمز و نشانه ی جاودانگی و باروری نهفته است» (کالیگان، ۱۳۸۵، ص ۳۶۵).

۴. شبدر چهارپر: «شبدری که بیش از سه برگ داشته باشد در طبیعت کمیاب است، بنابراین در اندیشه کهن شبدر چهاربرگ را نشانی باشگون و خوش یمن می دانستند» (میتفورد، ۱۳۸۸، ۸۳)

6th International Conference on Language, Literature History and Civilization

COMSTECH Inter-Islamic Network on Virtual Universities

Holding time: September, 2021
Georgia - Tbilisi

Kosar University
CINLU

تصویر ۷: نقش ایزد بانو و نمادهای باروری مثل انار و ماهی روی یک سنجاق سر برنزی از سرخ دم کوهدشت oi.uchicago.edu
گیرشمن، باستان شناس معروف، درباره ی نقش بانوی روی برخی سنجاق های سرخ دم چنین می گوید:
ما تصور میکنیم تصویری که در مرکز این صفحه ها نقش شده الهه مادر ملل آسیایی باشد و از آسیای صغیر تا شوش مورد پرستش بود. ممکن است این الهه کهن، که مظهر آبادانی و بارداری بود، در این زمان به صورت الهه اشی، خواهر خدای سروش، در آمده باشد و این همان الهه ای است که در قبرها نیز دیده شده. این فرض را دلایل دیگری نیز تایید می کند، مثلاً ماهی و اناری که اطراف این صفحه ی مدور نقش شده نیز از مظاهر این الهه اند.

نقوش هندسی

این نقوش در سنجاق های لرستان بسیار گوناگونند. گاهی به شکل نقطه های بزرگ و کوچک هستند. گاه نقطه های دایره ای که در میان طرح جمع شده اند. گاهی نقطه های گرد که از مرکز شروع شده و به انتها ختم شده اند. در برخی از آثار نیز به خط های موازی، هاشور یا مارپیچ و اریب بر میخوریم.

تصویر ۸: در سرخ دم کوهدشت oi.uchicago.edu

نتیجه گیری

سنجاق هایی که در گور زنان لرستان باستان یافت شده، متعلق به هزاره سوم تا اول قبل از میلاد می‌رسد. پژوهشگران این دست ساخته ها را حاصل تجربیات مردمان بومی و تلفیق آن با هنر همسایگان همجوار (آشور، بابل، ایلام) و اقوام مهاجر (لولویان، سکاها، گوتیان، کاسی ها) می دانند. آثار بر جای مانده عمق پیشرفت صنعتگران آن دوره را به تصویر می کشد. شیوه ساخت این مفرغ ها را می توان به گروه قالب گیری و چکش کاری تقسیم کرد.

تعداد هشت سنجاق انتخاب شده و در بررسی این سنجاق ها ۴ دسته نقوش دیده میشود: نقوش انسانی، نقوش حیوانی، نقوش گیاهی، نقوش هندسی.

بیشترین نماد استفاده شده در ساخت این سنجاق سرهای تزئینی، نماد حیوانی و نماد انسانی است.

نماد انسانی این نقوش بر الهه باروری، گیو یا پهلوان ایرانی، خدایان و موبدان ؛ و در نماد حیوانی به شیر که نماد قدرت، مار نماد سلامت ، مارال و بز و قوچ و ماهی که عموماً نماد باروری است؛ و نماد گیاهی مثل انار نماد باروری و نیلوفر نماد زایش و پاکی، و نماد هندسی که عموماً برای تزئین کار برد داشته؛ اشاره کرد.

به خاک سپردن این سنجاق ها با مردگان حکایت از باور دینی مردمان آن دوران به زندگی پس از مرگ است. دلیل ساخت این سنجاق ها با نماد های ذکر شده برای پیشکش کردن به خدایگان، آرامش و دور کردن ارواح شر، نذر برای باروری، زایش بیشتر گله، پیروزی بر دشمن، ناشناخته بودن زندگی بعد از مرگ اشاره کرد.

منابع

- ساموئل نیبرگ، هنریک (۱۳۵۹). دین ایران باستان، ترجمه سیف الدین نجم آبادی، چ ۳، تهران: مرکز ایرانی مطالعه ی فرهنگ.
- شوالیه، ژان؛ گوبران، آلن (۱۳۸۴). فرهنگ نمادها، ترجمه و تحقیق سودابه فضائلی، چ ۲، تهران: جیحون.
- شیمل، آنه ماری (۱۳۹۲). راز اعداد، ترجمه توفیقی، چ ۶، تهران: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- صراف، محمدرحیم (۱۳۹۳). مذهب قوم ایلام، چ ۴، تهران: سمت.
- طلایی، حسن (۱۳۹۴). باستان شناسی پیش از تاریخ بین النهرین، چ ۴، تهران: سمت.
- کالیکان، ویلیام (۱۳۸۵). باستان شناسی و تاریخ هنر در دوران مادی و پارسی ها، ترجمه گودرز اسعد بختیاری، چ ۲، تهران: پازینه.
- گذار، آندره (۱۳۷۷). هنر ایران، ترجمه بهروز حبیبی، چ ۳، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- مجیدزاده، یوسف (۱۳۶۷). تاریخ گذاری سنجاق های مفرغی لرستان، مجله باستان شناسی و تاریخ.
- طاهری، صدرالدین (۱۳۹۱). کهن الگوی شیر در ایران، میان رودان و مصر باستان، نشریه هنرهای زیبا، هنرهای تجسمی، دوره ی ۴.
- میرمحمدی، نیلوفر (۱۳۸۰). بررسی و طبقه بندی مفرغ های لرستان در موزه ایران باستان، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته باستان شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.